

Чернявська О. К.

Університет митної справи та фінансів

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті аналізується Handbook of Autobiography/Autofiction (2019) під загальною редакцією відомої німецької дослідниці Мартіни Вагнер-Егельхаф. Довідник розглядається як теоретико-літературна платформа для європейської інтеграції української автобіографічної рефлексії. Основним завданням Довідника декларовано трансдисциплінарний та транскультурний підходи. Послідовно проаналізовано три томи Довідника. Перший том присвячено теорії та концептам автобіографії / автофікції, автобіографічним формам та жанрам. Його статті демонструють мінливість жанру, його гнучкість та високу адаптивність до існування у різних семіотичних системах – від літератури до інтернету, коміксів чи танців. При трансдисциплінарності, що послідовно реалізується, основним фокусом дослідницької уваги залишається саме літературна автобіографія. У другому томі простежується історичний розвиток автобіографії. Його структуру побудовано за принципом переходу від континенту до континенту. Автобіографічна рефлексія кожного з регіонів аналізується з урахуванням його історичного та політичного розвитку, з виправданим застосуванням, наприклад, постколоніального та гендерного підходів для автобіографії Африки, Австралії, Нової Зеландії та Америки. Третій том містить власне автобіографічні тексти – як канонічні (Августин, Руссо, Гете та Вордсворт), так і маловідомі європейському читачеві.

Ключовими поняттями Довідника є автобіографія та автофікція. Автобіографія розглядається з опорою на концепції Г. Міша, Р. Паскаля, Ж. Гюсдорфа, Ф. Лежена, Д. Олні, П. Дж. Ікіна, С. Сміт та Дж. Уотсон. Детально описано класичні та сучасні форми автобіографічного письма, як-от цифрові життєві наративи, електронні листи та SMS. Автори доречно констатують швидкий розвиток цифрових форм автобіографії, що пов'язано з технологічним чинником (наприклад, веб 2.0). Це, своєю чергою, призводить до усвідомлення складності чи навіть неможливості визначити та класифікувати варіанти цифрових життєвих наративів.

Поняття автофікції рефлексується у Довіднику з опорою на С. Дубровскі. Констатується: незважаючи на свою популярність, поняття автофікції не набуло завершеного теоретичного осмислення та не сприяло проясненню критеріїв співвідношення фікції та нефікції у життєписах. На цій підставі автори Довідника пропонують відмовитися від терміна автофікції, замінивши його поняттям самоопису.

Наприкінці статті констатовано, що Handbook of Autobiography/Autofiction (2019) є ґрунтовним міждисциплінарним виданням, що містить різноманітність концепцій, думок та підходів. Довідник став феноменом у сфері автобіографічних досліджень. Відтепер він є обов'язковим для вивчення тим, хто цікавиться автобіографією / автофікцією і має стати платформою для європейської інтеграції української автобіографічної рефлексії.

Ключові слова: автобіографія, автофікція, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Перша гостра фаза російсько-української війни (2014–2015 рр.) дала поштовх потужному явищу, яке отримало назву «ветеранська література». Численні публікації людей, які пройшли через ті події, стали процесом із потрібною користю. По-перше, через тексти військові мали змогу поділитися болісним досвідом війни із широким загалом. Психологи вважають, що письмове викладення власних переживань може стати ефективною терапією пост-

травматичного синдрому. По-друге, для читачів ветеранська література стала не тільки джерелом інформації про війну. Привабила їхня щирість, відвертість із читачем, надзвичайні людяність і щемність. Попит на військові спогади завжди був чималим. І, по-третє, ветеранська література стала знаковим явищем українського літературного процесу. Значну частину воєнних спогадів становлять автобіографічні тексти. Помітними стали життєписи Олександра Мамалуя («Военный

дневник» (2016)), Валерія Ананьєва («Сліди на дорозі» (2018)), трилогія Мартіна Бреста («Пехота» (2017–2019)). Написано і багато інших творів, назвати їх усі тут просто немає змоги. Цілком доречно припустити, що після поточної фази війни, яка почалася 24 лютого 2022 року, ветеранська література збагатиться новими автобіографіями. Це означає, що масив воєнних життєписів потребує (і потребуватиме) літературознавчого дослідження й осмислення специфіки сучасної української автобіографії. Це також означає відкритість шляху наукової євроінтеграції для України. Це можливість (і більше – необхідність для) літературознавців представити європейським колегам жанрову специфіку української автобіографії, а через неї – і «людську правду» нашої війни. Це наша перспектива задати тренд у європейському літературознавчому просторі. Абсолютно реальна перспектива, для реалізації якої у наших науковців є засоби вже зараз. Публікації (насамперед англійські), конференції, семінари і подібні заходи є нашими майданчиками для комунікації з колегами. Ефективність комунікації спирається на спільну теоретичну базу. Українські спеціалісти високообізнані з класичними автобіографічними студіями Європи (та США). Але не менш значущою є обізнаність із сучасними науковими роботами. Однією з таких публікацій, сучасним *must read* з автобіографії є «Handbook of autobiography/autofiction» (2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині художня автобіографія постає жанром із багатою літературознавчою парадигмою. Інтенсивні наукові розвідки, що почалися у середині ХХ століття, пов'язані з іменами Г. Міша, Р. Паскаля, Ж. Гюсдорфа, Ф. Лежена, Д. Олни, П. Дж. Ікіна, С. Сміт та Дж. Уотсон. Досить регулярно з'являються довідково-енциклопедичні видання, у яких акумульовано напрацьований досвід досліджень та які фіксують сталі тенденції жанрового розвитку. Від початку 2000-х років привертають увагу двотомна «Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms» (2001) [8] під редакцією М. Джоллі (Margaretta Jolly) та «Dictionnaire de l'autobiographie. Écriture de soi de langue française» (2017) [6] під редакцією Ф. Сімон-Тенан (Françoise Simonet-Tenant). В «Енциклопедії» М. Джоллі міститься ґрунтовний огляд жанрів і тем автобіографії, представлено історичну перспективу її розвитку, підсумовано актуальні історико-літературні напрацювання, а також соціальний, політичний, гендерний і постколоніальний контексти.

У 2019 році цей перелік істотно доповнено «Довідником автобіографії/автофікції» (Handbook of autobiography/autofiction) [10]. Створений спільними зусиллями вчених із різних країн (близько 70 осіб) під загальною редакцією Мартіни Вагнер-Егельхаф (Martina Wagner-Egelhaaf), Довідник став подією у царині автобіографічних студій. Знана й авторитетна німецька дослідниця М. Вагнер-Егельхаф поставила перед авторським колективом амбітну мету – реалізувати трансдисциплінарний і трансісторичний підхід до автобіографії. Показати, чим є автобіографія за межами Європи, якими є її особливості, шляхи розвитку і наукового осмислення. За її словами, Довідник є «експериментом, який може призвести до перегляду уявлень про автобіографію / автофікцію» [10, р. 5].

Постановка завдання. Довідник буде корисним усім, хто вивчає автобіографічне і автофікціональне письмо. Отже, **мета статті** – здійснити аналітичний огляд «Довідника автобіографії / автофікції».

Виклад основного матеріалу. Видання має довідникову спрямованість, але його наповненість, безумовно, ширша за надання інформації. Авторам вдалося органічно поєднати елементи довідникову основу з елементами енциклопедичного стилю, наукової розвідки і навіть есе. Багатостороння оптика дозволяє різноаспектно висвітлити автобіографію та автофікцію, осмислити їх глобально і транскультурно.

Довідник складається з трьох томів, які сукупно налічують більше двох тисяч (!) сторінок. У першому томі під назвою «Теорія і концепти автобіографії / автофікції» представлено три розділи. У першому розділі автобіографію розглядають із точки зору різних дисциплін і теоретичних концепцій. Перелік дисциплін містить такі, що є вже традиційними в автобіографічних студіях, як-от філософія, антропологія, соціологія або психологія; з ними сусідять відносно нові постмодерні підходи на кшталт гендерного і постколоніального. Кожну статтю Довідника супроводжено обширною бібліографією з класичними і актуальними світовими роботами.

У другому розділі першого тому обговорюють категорії, які застосовуються у вивченні автобіографії / автофікції. Від літературознавчих категорій «автобіографічний пакт», час і простір, референціальність, через філософські – самість (the self), ідентичність, індивідуальність, повз психологічні – травма, правда до риторичних – етос і патос. Статті співвідносять свій акцент на авто-

біографічному / автофікціональному із загальним підходом до літературознавчих і культурологічних досліджень, паралельно окреслюючи трансдисциплінарні перспективи.

Завданням третього розділу першого тому декларується показ різноманітності автобіографічних форм і жанрів як в історичній ретроспективі, так і у теперішній час. Їх перелік є помічним у широкому колі досліджень: суто літературні форми життєпису (автобіографія, сповідь, щоденник, мемуари та інші) розглядають поряд із сучасними медійними формами, розповсюдження яких пов'язане із появою Web 2.0. Різномформатні оповіді про себе у блогах, на сторінках соцмереж і персональних сайтів об'єднано узагальнювальним терміном «цифрові життєві наративи» (digital life narratives). Широко представлено позалітературні форми автобіографії через автобіографічні комікси, фільми, автобіографічні візуальні мистецтва, музику, навіть автобіографію в танці.

Статті демонструють мінливість жанру, його гнучкість і високу адаптивність до існування у різних семіотичних системах. За обширного охоплення теоретичних концепцій, категорій автобіографії, її форм і жанрів, за послідовно втілюваної трансдисциплінарності, у головному фокусі дослідницької уваги перебуває літературна автобіографія.

У другому томі Довідника прослідковується історичний розвиток автобіографічного жанру. Структуру тому побудовано за принципом переходу від континенту до континенту. Відправною точкою логічно є європейське автобіографічне письмо, оскільки саме у Європі виникли автобіографічні наративи і їх плідна теоретична рефлексія. Огляд європейської автобіографії має традиційну епохальну структуру, яка дозволяє користувачеві легко орієнтуватися. Упорядник заздалегідь попереджає, що визначення епох вжито не як абсолютні, а скоріше як приблизні терміни. Це є обґрунтованим рішенням з огляду на те, що уявлення про межі історичних епох мають різні трактування не тільки в різних дисциплінах, а і в межах однієї дисципліни через різні дослідницькі концепції. Тому автобіографічні мотиви Петрарки аналізовані у розділах про пізнє Середньовіччя і про Відродження або спостерігається певне тематичне дублювання глав, присвячених модернізму і постмодернізму.

Після Європи предметом огляду стає арабська автобіографія. Така послідовність відображає культурний зв'язок між середньовічною Європою і арабським світом, дає змогу ознайомитись

із класичною і сучасною арабською автобіографією. Одним із критеріїв класифікації текстів обрано арабську традицію їх поділу за професійною ознакою авторів. Так, показано історію класичної арабської автобіографії, традиції якої заклали лікарі і філософи, звані спеціалістами з людського тіла і душі. Потім, разом з ісламом, що був інтегративним суспільним фактором, з'явилися життєписи містиків із їхніми знаннями про людські духовні потреби. Ще пізніше з'явилися інші автобіографії (учених, адміністраторів, політиків, військових), які також сприяли зміцненню мусульманської громади. Сучасний етап розвитку арабської автобіографії містить огляд текстів від початку XIX століття дотепер. Послідовно демонструється жанрова здатність автобіографії до взаємодії з мемуарами з одного боку і романом – з іншого.

Далі Довідник висвітлює особливості автобіографічного жанру Африканського континенту. Протягом значного періоду Африка не розглядалась як осередок напрацювання автобіографічного наративу. З виникненням постструктуралістського і, що особливо, постколоніального підходів стало можливим усвідомлення жанрової специфіки африканської автобіографії. Главу поділено на три розділи, що відображають історичний політичний розвиток континенту: доколоніальні часи, колоніальні часи і постколоніальні часи.

Наступну главу Довідника присвячено автобіографічному процесу Австралії і Нової Зеландії. Творчість Дженні Ган, Алана Маршалла, Сари Хендерсон, Фредеріка Е. Мейнінга, Семюеля Батлера, Герберта Гатрі-Сміта (Jeannie Gunn, Alan Marshall, Sara Henderson, Frederick E. Maning, Samuel Butler, Herbert Guthrie-Smith) подається через призму накладання культур корінних народів, європейського колоніалізму, національного будівництва і постколоніальної рефлексії. Статті Кайлі Крейн (Kylie Crane) і Лідії Веверс (Lydia Wevers) демонструють, що своєрідність автобіографії цих регіонів значною мірою визначається політичним і культурним конфліктом, який лишається актуальним і сьогодні.

Автобіографія Латинської Америки має давню і багату традицію, що переконливо проілюстровано на матеріалі життєписів Бартоломе де лас Казас (Bartolomé de las Casas), Феліпе Хуамен Пома де Аїяла (Felipe Huaman Poma de Ayala), Інка Гарсіласо де ла Вега (Inca Garcilaso de la Vega), Урсули Суарез (Ursula Suárez), Джоанни Раппапорт (Joanne Rappaport), Франка Саломона (Frank Salomon). Поділ глави на частини відобра-

жає історико-політичний розвиток континенту, що очевидним чином відобразився в автобіографічних текстах: колоніальна епоха, XIX століття і XX–XXI століття. Продемонстровано, як у колоніальну епоху релігійні інститути і колоніальні адміністрації вплинули на особливості автобіографічного письма. У перші десятиліття XIX століття набуття незалежності призвело до радикальних змін, пов'язаних зі зникненням колоніальної влади і ослабленням релігійних інституцій. Проте, як показує автор глави Ульрих Мюке (Ulrich Mücke), колоніальні традиції зникають не одразу. В автобіографічній літературі відбувається довгий і поступовий перехід від колоніалізму до незалежності. Нарешті, починаючи з XX століття радикальні економічні, політичні, демографічні і ментальні зміни призвели до фундаментальних трансформацій художнього самоусвідомлення. У своєму ґрунтовному огляді Ульрих Мюке дещо відходить від класичного визначення європейської автобіографії, наданого Ф. Леженом. До кола аналізованих текстів він вміщує (окрім оповідей від першої особи) також оповіді, написані не особисто автором. Наприклад, автобіографічні життєписи президентів, що відображають точку зору протагоніста, але написані іншою особою із використанням займенника «він». Так само заповіти, які можуть бути написані під диктовку автора у разі, коли він є неписьменним. До цього корпусу Ульрих Мюке зараховує і тексти, написані не добровільно – виписки із судових процесів, допитів інквізиції, та інші судові та адміністративні процедури. Він вважає, що розширення критеріїв у разі Американської автобіографії є правомірним, оскільки дозволяє повніше показати специфіку самоусвідомлення і самопрезентації.

У Північній Америці, особливо в США, життєпис є високорозвиненою сферою досліджень, які пов'язані насамперед з іменами Дж. Олні (J. Olney), Томаса Г. Кузера (Thomas G. Couser), Пола Дж. Ікіна (Paul John Eakin), С. Сміт і Дж. Уотсон (S. Smith and J. Watson). Американські розвідки першими звернулися до життєписів національних меншин і їм удалося виявити специфічні жанрові характеристики. Витоки автобіографічних творів розглядають від піктограм, петрогліфів, молитов і міфів доколумбової Америки через життєписи Кабеза де Вака (Cabeza de Vaca), Джона Сміта (John Smith), Томаса Шепарда (Thomas Shepard) колоніальної епохи до класичної американської автобіографії Бенджаміна Франкліна (The Autobiography of Benjamin Franklin (1771–1790)). Зусилля американських письменни-

ків від періоду Конституції спрямовують на консолідацію нації, зокрема, через автобіографічні наративи, як-от автобіографічна поема В. Вітмена («Song of Myself» (1855)), тритомна автобіографія Марка Твена («Autobiography of Mark Twain»). Започатковується парадигма жіночої автобіографії, зокрема, у творчості Елізабет Канді Стентон (Elizabeth Cady Stanton «Eighty Years and More: Reminiscences 1815–1897» (1898)), Еліс Джеймс («Diary» Alice James), М. Мак-Карті (M. McCarthy «Memories of a Catholic Girlhood» (1957)). Після Громадянської війни актуалізується ідея обстоювання расової рівності, яка знаходить відображення в автобіографічних текстах, починаючи з Букера Т. Вашингтона «Піднесись від рабства» (Booker T. Washington «Up From Slavery» (1901)). Ґрунтовна стаття Альфреда Хорнунга (Alfred Hornung) про північноамериканську автобіографію, без сумніву, збагачує автобіографічну рефлексію Довідника.

Привертає увагу завершальна глава другого тому Довідника: «Автобіографія у глобалізованому світі». У ній розглядається сучасний стан розвитку жанру через трансверсальний погляд на автобіографічні твори, написані у різних кутках світу. До ознак літературної глобалізації автор глави Габріель Ріпл (Gabriele Rippl) слушно зараховує взаємодію національних літературних ринків, транснаціональну роль англійської мови, інтернаціоналізацію ідентичності письменників, поширення міграції і космополітизму. Усі ці феномени протистоять переважно національно орієнтованим літературним дослідженням, які все ще проводять в університетах. На його думку, зміна тенденцій у літературознавстві характеризується очевидним переходом від постколоніальної до глобальної перспективи, стимулюючи нові критичні підходи і дослідницькі парадигми, які відкидають національні моделі літературознавства та допомагають досліджувати транснаціональні взаємозв'язки. Глобалізація вплинула на вивчення літератури, висунувши на перший план питання космополітичних і діаспорних літератур, порівняльних моделей літературознавства, колоніалізму і постколоніалізму, міжкультуралізму, гібридності і культурного обміну [10, р. 1265]. Електронні засоби комунікації активізували культуру створення життєписів, отже, вивчення автобіографії перемістилося з периферії до академічного центру. Одним із важливих результатів розвитку автобіографічних досліджень є те, що європейські автобіографічні традиції більше не розглядають як «автентичні» автобіографічні

модуси. І навіть сам термін «автобіографія» замінюють на більш узагальнений – «постколоніальний життєпис» [15] або «транскультурний життєпис» [11]. На ключове питання про те, чи є сенс говорити про способи автобіографічного письма, породжені глобалізацією, більшість учених дає стверджувальну відповідь. Як глобалізовані життєписи автор статті наводить низку прикладів, починаючи із «Цікавого оповідання про життя Олауди Еквіано або Густава Васси Африканського» (Olaudah Equiano «The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa the African»), написаного у 1789 році, до сучасних творів – китайсько-американської автофікції «Жінка-воїн: спогади про дитинство серед привидів» Максима Гонг Кінгстона (1975) (Maxime Hong Kingston's *The Woman Warrior: Memoirs of a Girlhood among Ghosts* (1975)), художніх мемуарів шрі-ланкійсько-канадського письменника Майкла Ондаатже «Біг у сім'ї» (1982) (Michael Ondaatje «*Running in the Family*»), іранської літературознавиці Азар Нафісі «Читання Лоліти в Тегерані: мемуари в книгах» (2003) (Azar Nafisi «*Reading Lolita in Tehran: A Memoir in Books*» (2003)), молодого кенійського письменника Биньяванга Вайнаїни «Мемуари» (2011) (Binyavanga Wainaina «*A Memoir*»). Наведені приклади демонструють широкий тематичний, формальний та естетичний діапазон життєписів в епоху глобалізації: вони відбуваються у різноманітних форматах і жанрах, іноді зосереджуючись на політиці ідентичності або ігноруючи питання культурної медіації. Деякі з обговорюваних текстів мають чітку політичну програму, спрямовану на соціальні зміни, інші більше зацікавлені естетичними, інтертекстуальними та інтермедіальними питаннями, які допомагають проблематизувати репрезентацію як таку, традиційне західне автобіографічне письмо, а також усталені постколоніальні автобіографічні модуси з їх фокусом на гібридній ідентичності.

Третій том Довідника налічує 57 глав і містить власне автобіографічні тексти. Їх вибір демонструє багатство жанру і складність його системних та історичних аспектів. Тут розміщено як канонічні тексти – Августина, Руссо, Гете, Вордсворта, – так і маловідомі європейському читачеві, як-от життєпис «Записки Бабура» Захір ад-діна Мухаммада Бабура (1483–1530), завойовника Індостану і засновника династії Моголів; або «Біографія Аджнеї» Сехара (1911–1986), індійського політичного діяча, журналіста, письменника і вченого; або інтерпретація автобіографіч-

ної вистави французького хореографа Ксав'є Ле Руа «Продукт обставин» (1998–1999).

Ключовими концептами Довідника є автобіографія і автофікція. Розглянемо узагальнені трактування кожного з термінів. Концепція автобіографії підсумовує теоретико-літературні напрацювання у цій царині від середини ХХ століття до 2010-х років ХХІ століття. Витоки автобіографії вбачають в античному періоді у саморефлексії і самопрезентації героїв «Іліади» і «Одісеї» Гомера, автобіографічних мотивах «Метаморфоз» Овідія, лірики Сапфо, листів Платона, мемуарах і спогадах римських воєначальників, античній історіографії. Ключовою віхою автобіографічної парадигми постає «Сповідь» Августина Аврелія як приклад психологічного самоаналізу в поєднанні з агіографією. Вона містить елементи автобіографічної поетики, наприклад, багатшарове автобіографічне «я», що розпадається на «я»-оповідача і «я»-оповідне, наявність часової дистанції між цими двома іпостасями. В епоху Середньовіччя є підстави говорити скоріше про передісторію автобіографії, ніж безпосередньо про сам жанр. На думку автора статті Соні Глаух (Sonja Glauch), говорити про базові поняття автобіографічного письма – самість, ідентичність, індивідуальність, суб'єктивність – варто лише з певними уточненнями. У такому ракурсі розглянуто «Нове життя» Данте, «Секретум» Петрарки, духовні і містичні тексти пізнього Середньовіччя.

Виникнення жанру автобіографії логічно пов'язане з тим, що М. Фуко назвав «сучасним індивідом/сучасним суб'єктом» [9] і датується приблизно 1800 роком. Автобіографія нерозривно пов'язана з історією суб'єктивності, про що писав Г. Міш, який розглядав історію автобіографії як відображення «траєкторії форм суб'єктивної свідомості» [14]. Ключову настанову автобіографії визначено у філософському ключі: автобіографія прагне у режимі саморефлексії знайти відповіді на питання «Хто я?» і «Як я став тим, хто я є?», адже відомо, що В. Дільтей (на якого спирався Г. Міш), визначав автобіографію як інтерпретативний, а не міметичний жанр. Перспектива теперішнього, за В. Дільтеєм, надає сенсу минулому, різні частини життєвого шляху осмислюються як єдине ціле, у якому життя набуває розуміння [7]. Це, власне, відома концепція В. Дільтея, неодноразово згадувана у теоретичних роботах. Але для нас є важливим факт, що В. Дільтей заклав філософську парадигму автобіографічного жанру, яка й сьогодні є життєздатною і продуктивною. Підтвердження можна знайти у новітній філософ-

ській роботі Семюеля Кларка (Samuel Clark), яку видано Оксфордським університетом у 2021 році. С. Кларк визначає автобіографію як «особливу діахронічну композиційну *саморефлексію*» (курсив наш – О. Ч.) (particular diachronic compositional self-reflection) [16, р. 22].

Довідник фіксує актуальність класичних ознак автобіографії, як-от зв'язність оповіді, психологічна інтроспекція, уявлення про секулярний суб'єкт у взаємодії з його історичним контекстом. Наголошено на подвійній референціальності автобіографічного «я», яке представлено категоріями я-оповідач і я-оповідне. Я-оповідач оглядається назад, щоб розповісти історію свого життя від початку до поточного моменту, тоді як я-оповідне є головним героєм життєпису. Цілком доречно підкреслено, що я-оповідач не збігається з емпіричним автобіографом як автором історії свого життя. Багатошаровість автобіографічного «я», з одного боку, сприймається як жанрова константа, а з іншого – усвідомлюється як аналітично складна категорія. Це спонукає дослідників, починаючи від Ф. Лежена, знову і знову звертатися до її розгляду. Американські теоретики С. Сміт і Дж. Уотсон до структури автобіографічного «я» додали абстрактну категорію «ідеологічного я». На їхню думку, автобіографічний оповідач має певну ідеологічну і культурну визначеність, відтак, є продуктом своєї епохи. Історичне й ідеологічне визначення особистості надають культурні шляхи до розуміння природи суб'єктивності. Таким чином, за С. Сміт і Дж. Уотсон, особливості ідеологічного «я» можливо виявити, з'ясувавши низку чинників: ставлення «я» до інших, його соціальне оточення, характер епохи і життєвого шляху, мотивацію вчинків [17, р. 62]. Поняття ідеологічного «я», як бачимо, має на меті пояснити соціально-історичний вимір автобіографії.

З точки зору теорії автобіографії фундаментально лишається концепція автобіографічного пакту Ф. Лежена. Оскільки концепція добре відома, коротко зазначимо, що, за Ф. Леженом, автобіографія є інституціоналізованим комунікативним актом, у якому автор і читач укладають особливий договір, який забезпечується потрійною референцією однієї й тієї ж власної назви через збіг імені автора на обкладинці життєпису з іменами я-оповідача і я-оповідного. У контексті автобіографічного пакту (і не тільки) набуває актуалізації категорія читача (якого ще називають адресатом). Для автобіографії категорія читача має особливе значення, адже вона є специфічним жанром, у якому адресованість закладено апіорі.

У Довіднику відмічено вплив рецептивної естетики на теорію автобіографії, зокрема, концепції імпліцитного читача В. Ізера і горизонту читацьких очікувань Х. Р. Яусса. Додамо, що більш менш стали концепції читача, окрім рецептивної естетики, напрацьовано представниками структуралізму (М. Риффатерр), постструктуралізму (У. Еко, Ж. Дерріда, П. де Ман, Дж. Х. Міллер), наратології (Дж. Принс, Ж. Женетт, С. Четман, В. Шмід), марксистської критики (Т. Іглтон). Їх роботи спонукали дослідників до вивчення категорії читача стосовно автобіографії. Так з'явилися, наприклад, типології адресатів автобіографії авторства Ж.-Ф. Міро (J.-Ph. Miraux) [13]. Для плідного вивчення адресата автобіографії ефективною видається також концепція діалогу М. Бахтіна. Текст трактується як подія зустрічі у ньому двох свідомостей, авторської і читацької. «Подія життя тексту, тобто його *справжня сутність* (курсив М. Бахтіна), завжди розвивається на межі двох свідомостей, двох суб'єктів» [1, с. 285]. Ідея співтворчості автора та читача поєднує М. Бахтіна з рецептивно-естетичними поглядами при певній відмінності акцентів. У рецептивній естетиці читач розшифровує зміст, закладений автором у текст, заповнює лакуни, реагує на авторські висловлювання, тобто за всієї можливості безлічі інтерпретацій усе ж таки залежить від автора. У М. Бахтіна навпаки, автор поставлений у залежність від читача: читач впливає на стиль і жанр створюваного тексту. Свідомість читача не тільки змістовно наповнює твір, а й опосередковано оформлює його через попередження автором реакції читача. «Кому адресовано висловлювання, як той, хто промовляє (чи пише) відчуває і уявляє собі своїх адресатів, яка сила їхнього впливу на висловлювання – від цього залежить і композиція і – особливо – стиль висловлювання» [2, с. 200]. Вплив адресата на автора визначає жанр тексту: «Говорячи, я завжди враховую апперцептивне тло сприйняття моєї мови адресатом. Це врахування визначить і вибір жанру висловлювання» [2, с. 201].

Перевагою Довідника стала його увага до функціонування автобіографічних форм у цифровому середовищі. Завдяки впровадженню Web 2.0 набули поширення персональні сайти, блоги, сторінки соцмереж тощо. Їх певним прожанром може вважатись традиційний щоденник, перенесений в інтернет-мережу. Для визначення цифрових форм автобіографічного письма у Довіднику пропонується узагальнювальний термін «цифрові життєві наративи» (digital life narratives).

Так, Інокентій Крекнін (Innokentij Kreknin), автор відповідної статті, пише, що «цифрові життєві наративи – це загальний термін, який містить традиційні форми («автобіографії в інтернеті») і цифрові репрезентації людини («цифрові особистості»)» [10, р. 558]. З огляду на різноманітність інтернет-форм автобіографічного письма, термін «цифрові життєві наративи» є вдалим і здатним відобразити їх швидкий розвиток і виникнення подальших модифікацій, адже невідомий розвиток сучасних технологій призводить до швидкого розвитку форм і жанрів цифрових життєвих наративів. Це закономірно спонукає авторів Довідника говорити про неможливість виявлення всіх варіантів цифрових життєвих наративів.

У Довіднику окреслено низку перспектив наукової рефлексії цифрових життєвих наративів. Виокремимо два найважливіших аспекти. 1. Життєві наративи, сформовані у цифровій сфері, безпосередньо залежать від засобів масової інформації, у яких їх створюють. Тому необхідно детально дослідити технологічний вплив на формування специфіки цифрових життєвих наративів. Вивчення має бути трансдисциплінарним, або, принаймні, брати до уваги напрацювання з досліджень нових медіа. Додамо, що у цьому контексті помічними можуть стати теоретичні апарати таких дисциплін, як теорія комунікації і комп'ютерна лінгвістика. 2. Постійний розвиток інформаційних технологій впливає на якість, форми і структуру цифрових життєвих наративів і наразі унеможливує формування їх єдиної переконливої теорії. Замість цього наукові підходи мають припускати певну гнучкість щодо предмета, теорії і методології. У підсумку варто зазначити, що на сучасному етапі існування автобіографічного жанру вивчення цифрових життєвих наративів є інноваційною і надзвичайно динамічною сферою.

Автофікція є ще одним ключовим поняттям, рефлексованим у Довіднику. Феномен автофікції розглядається як похідний від автобіографії, що виник внаслідок лакун у класичній теоретичній базі. С. Дубровскі у відчутті недоступності самості, неможливості захопити і повною мірою відтворити своє минуле «я» пропонує поняття автофікції. У трактуванні С. Дубровскі термін «автофікція» не містить внутрішніх суперечностей і є логічним. Для нього автофікція пов'язана з поетикою екзистенційного письма, що розвинулася з психоаналізу. «Фікція» стосується не вигадкування у класичному сенсі, а утриманості від надмірної суб'єктивності. Твори С. Дубровскі,

починаючи з «Fils des mots» (1977), іменуються романами і передають реальний біографічний досвід автора С. Дубровскі. Він усвідомлює, що самість багато в чому недосяжна і намагається наблизитися до минулого власного життя через нескінченні Fils des mots. Після С. Дубровскі дискурсивна модель автофікції стала літературним і літературознавчим фактом.

З моделі С. Дубровскі теоретики висновували, що автофікцією можна назвати будь-який текст, якщо він має підзаголовок «роман» і паралельно має автореференціальність. Термін застосовували до широкого кола текстів від Данте і Гете до М. Дюрас і М. Уельбека. Таке широке трактування поставило у всій гостроті питання меж між романом і автобіографією, між вигадкою і реальністю. Прагнучи внести ясність, дослідники сформували дві основні точки зору. Прихильники фікційної гіпотези розглядають автофікцію як трансісторичне явище, як наратологічний процес навмисної самобелетризації [4]. Прихильники автобіографічної гіпотези інтерпретують гібридний жанр автофікції як оновлення автобіографічної парадигми [12] або вбачають у ній нову теорію жанру [5].

Попри свою популярність, особливо у французьких дослідженнях, поняття автофікції не сприяло проясненню критеріїв співвідношення фікційного і нефікційного начал в автобіографічних творах. Ба більше, на сучасному етапі констатується дискусійність концепту автофікції. Широта трактувань і певна їх розмитість стають на заваді напрацюванню основних параметрів теоретичного опису автофікції: загальноприйнятого визначення, системних характеристик, нарешті, кола текстів, які належать до автофікційних. На думку авторів Довідника, відсутність послідовної теоретичної рефлексії автофікції «можна розглядати як свого роду епістемологічну слабкість і аргумент на користь того, щоб взагалі утриматися від цієї категорії» [10, р. 3].

Проте саме виникнення терміна «автофікція» свідчить про потребу в категорії, здатній відобразити зв'язок життя з літературою, реального з художнім. Зазначимо, що це є однією з ключових проблем, що існує від часів виникнення автобіографічної теорії. Заміною автофікції, згідно з Довідником, може стати «самоповідь» (self-narration) як форма автобіографічного письма, яке фокусується на собі і на тому, як воно конструює свою особистість під час оповіді про власне життя. Зауважимо, що подібні спроби термінотворення не є поодинокими. Відомий український дослідник автобіографії А. Цяпа

у 2006 році пропонував терміни «автоперсонажування» або «автоінтерпретація» як такі, що дозволяють дотриматись «необхідної відносності у судженні про діалог між fiction та nonfiction» [3, с. 131]. Примітно, що автори Довідника винесли у його назву термін «автофікція», який не вважають продуктивним для автобіографічної парадигми. Можливо, для того, щоб привернути увагу до необхідності у новому терміні (окрім, звичайно, висвітлення самого концепту автофікції). Іншою причиною назви «Autobiography / autofiction» є, як видається, акцент на співвідношенні nonfiction та fiction як невичерпно-перспективної проблеми автобіографії.

Упорядниці Довідника Мартіна Вагнер-Егельхаф доходить суголосного висновку: «Автобіографія / автофікція залишається яскравою сферою на літературному ринку, а також у наукових дослідженнях. Жоден жанр так не визначається співвідношенням текстуальності і літературної форми, з одного боку, і «життєвої реальності» – з іншого, як автобіографія. Це грань між текстом і життям, що постійно вислизас» [10, р. 1283–1284].

Висновки і пропозиції. Отже, експеримент, заявлений Мартіною Вагнер-Егельхаф у вступі до Довідника, є вдалим. Довідник успішно реалізував низку задач. По-перше, він продемонстрував широту трактувань автобіографії / автофікції і плідність здійснених наукових розвідок. По-друге, Довідник показав географічну широту продукування і вивчення автобіографічних текстів. Визнаючи домінування європоцентричної наукової традиції, висвітлив особливості регіональних автобіографічних студій. І по-третє, Довідник окреслив актуальні напрями досліджень, пов'язані із цифровою сферою функціонування автобіографії / автофікції, а також з актуальними проблемами гендеру і постколоніалізму. Результатом стало ґрунтовне міждисциплінарне видання, що містить розмаїття концепцій, думок, підходів та досліджень у царині життєпису. Довідник став феноменом у царині автобіографічних досліджень. Віднині він є обов'язковим для вивчення тим, хто цікавиться цією темою і має стати платформою для європейської інтеграції української автобіографічної рефлексії.

Список літератури:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Москва, 1979.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Бахтин М. М. Собр. соч.: В 7 т. Т.5. Работы 1940-х – начала 1960-х годов. Москва : Русские словари, 1996. С. 159–206.
3. Цяпа А. Г. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Вип. 26. 2006. С. 129–132.
4. Colonna Vincent. Autofiction et autres mythomanies littéraires. Auch: Tristram, 2004.
5. Darrieussecq Marie. L'autofiction, un genre pas sérieux. *Poétique* № 27 (1996). P. 367–380.
6. Dictionnaire de l'autobiographie. Écriture de soi de langue française., Françoise Simonet-Tenant (dir.), avec la collaboration de Michel Braud, Jean-Louis Jeannelle, Philippe Lejeune et Véronique Montémont, Paris, Honoré Champion, 2017, 848 p., EAN 9782745345103.
7. Dilthey Wilhelm. The Formation of the Historical World in the Human Sciences. Selected Works. Vol. III, part 2. Ed. Rudolf Makkreel and Frithjof Rodi. Princeton: Princeton University Press, 2002. p. 101–175.
8. Encyclopedia of Life Writing: Autobiographical and Biographical Forms. (2001). (Margaretta Jolly). Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers. 1140 p.
9. Foucault Michel. Que'est-ce qu'un auteur? *Bulletin de la société française de la philosophie*, LXIII. 1969. p. 73–104.
10. Handbook of Autobiography/Autofiction. Edited by Martina Wagner-Egelhaaf. Boston; Berlin: De Gruyter, 2019.
11. Hornung Alfred. Transcultural Life-Writing. The Cambridge History of Canadian Literature. Ed. Coral Ann Howells. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. p. 536–555.
12. Lecarme Jacques. L'autofiction: un mauvais genre? *Autofictions & Cie*. Ed. Serge Doubrovsky, Jacques Lecarme and Philippe Lejeune. Nanterre: Université Paris X, 1993. p. 227–249.
13. Miraux J.-Ph. L'autobiographie. Écriture de soi et sincérité. Paris. 1996.
14. Misch Georg. A History of Autobiography in Antiquity. Trans. E. W. Dickes and Georg Misch. Vol. I. London: Routledge & Paul, 1950.
15. Moore-Gilbert Bart. Postcolonial Life-Writing: Culture, Politics and Self-Representation. New York: Routledge, 2009.
16. Samuel Clark. Good Lives: Autobiography, Self-Knowledge, Narrative, and Self-Realization. Oxford University Press USA. 2021.
17. Smith Sidonie and Watson Julia, eds. Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001. 314 p.

Cherniavska O. K. The latest trends of European autobiographical reflection

This article analyses the «Handbook of Autobiography/Autofiction» (2019), edited by the renowned German researcher Martina Wagner-Egelhaaf. The guide is considered as a theoretical and literary platform for the European integration of Ukrainian autobiographical reflection. Transdisciplinary and transcultural approaches are declared to be the main task of the Handbook. The three volumes of the Handbook are analysed sequentially. The first volume deals with the theory and concepts of autobiography/autobiography, autobiographical forms and genres. Its articles demonstrate the variability of the genre, its flexibility and high adaptability to exist in different semiotic systems – from literature to the Internet, comics or dance. With consistently realized transdisciplinarity, it is literary autobiography that remains the main focus of research. The second volume traces the historical development of autobiography. It is structured according to the principle of transition from continent to continent. The autobiographical reflection of each region is analysed in relation to its historical and political development. With the justifiable application of, for example, postcolonial and gender approaches to autobiography for Africa, Australia, New Zealand and the Americas. The third volume contains autobiographical texts proper; both canonical (Augustine, Rousseau, Goethe and Wordsworth) and those little known to the European reader.

The key concepts of the Handbook are autobiography and autofiction. Autobiography is discussed with reference to the concepts of G. Misch, R. Pascal, J. Gusdorff, F. Lejeune, D. Olney, P. J. Eakin, S. Smyth and J. Watson. Classical and modern forms of autobiographical writing such as digital life narratives, emails and texting are described in detail. It is appropriate for the authors to note the rapid development of digital forms due to the technological factor (e.g. Web 2.0). This, in turn, leads to an awareness of the difficulty or even impossibility of defining and classifying of digital life narratives.

The notion of autofication is reflexed in the Handbook with reference to S. Doubrovski. It is stated that despite its popularity, the concept of autofiction has not received a complete theoretical reflection and has not contributed to clarifying the criteria of the relation between fiction and non-fiction in life narratives. On this basis, the authors of the Handbook suggest abandoning the term autofiction, replacing it with the concept of self-description.

The article concludes by stating that the «Handbook of Autobiography/Autofiction» (2019) is a solid interdisciplinary publication that contains a diversity of concepts, opinions and approaches. It has become a phenomenon in the field of autobiographical research. From now on, it is a must-read for those interested in autobiography/autofiction and should become a platform for the European integration of Ukrainian autobiographical reflection.

Key words: *autobiography, autofiction, european integration.*